

Із чужих літератур.

„Воскресеніє“ Л. Толстого.

Пятнацять-двацять років назад, коли почали ширити ся покаянні і богословські письма Льва Толстого, коли він сам осуджуючи безпощадно п'ятував усяку творчість, між иньшим і своєю власну, як облуду, пусте балаканє і дармоїдство, один із визначнійших артистичних талантів нашого віку, здавалось, заривав себе добровільно в могилу. Крім де-кількох гуртів не дуже то розумних і не дуже то цінних прихильників і „вірних“ нового євангелія, найбільше поступова часть читачів відвертала ся з досадою, а часто з огірченєм від сеї могили, над котрою піднимав ся в гору традиційний хрест, символ терпіння, що давно вже всім надоїло. Піввікова традиція уставила погляд, що всякий літературний талант має віддати ся на услуги лібералізму і ніхто не хотів пробачити Толстому порушенє сеї традиції. Байдушні і навіть ворожі відносини його до боротьби за поступові суспільні форми виглядали на глибоку зневагу для тих, що вважали себе діячами на тій ниві. Ліпші і щирійші публіцисти, як напр. покійний Шелгунов, вказували з огірченєм і цілком справедливо на безхосенність проповідуваня особистого удосконаленя без розвою громадської самодіяльности. Молодіж із властивою їй простолінійністю, вважаючи, що хто не з нами, той проти нас, глушила ся залюбки над дійсно кумедними поглядами Толстого на історичний процес і на історію як науку, що основували ся без сумніву на дилетантськїм знаню предмету. Всі мали на устах декілька цитатів про науку, про жіноцтво, про непротивленє злу, на основі яких причислювано Толстого до представителів найгіршої реакції. Я дуже

добре тямлю той час, тямлю також, що мене огірчали сильно такі відносини до автора Війни і мира і Козаків (най мені простять читачі, що займу їх увагу на хвилинку своїми власними враженнями). Я розумів дуже добре справедливість роблених Толстому теоретичних закидів і ніколи не був „толстовцем“, але я відчував се також, що до таких личностей годі прикладати шаблонуву мірку, хоч я був іще за молодий, аби поперти свою скарпатню доволі сильними аргументами. Несподівана особиста знайомість з Толстим і пориваюча його бесіда в протязі кількох годин не впевнили мене в правді його кінцевих виводів (він як раз тоді особливо горячо нападав на науку і штуку), але зміцнили мене в певности, що в ворожій настрою проти Толстого лежить якесь непорозумінє.

Від того часу минуло небогато років, але уплило немало води. По тім привіті, який стрітив останній твір Толстого, видно, що відносини суспільности до нього змінили ся радикально. Ми маємо на оці не ту суспільність, що і в 80-тих роках винуватила Толстого в „потрясеню основ“ релігії, держави і соціального устрою. Та суспільність і тепер, пізнавши себе в невідчужливім зеркалі останньої його новісти, говорить і далі, що у автора „зайшов ум за розум“. Ми говоримо про ті широкі круги читачів, для яких видаєть ся так звана „порядна“ журналістика без поділу на народників, марксистів, лібералів і т. и. Варто уваги, що популярність Толстого не потерпіла навіть від похвал Буренїна у „Новомъ Времени“, що на всякім письменнику меншої міри витисло би пятно, яке трудно би було змити*). Ся еволюція відносин інтелегентної публіки до Толстого почала ся шобуть від початку 90 их років. Його визначна діяльність у боротьбі з народнім голодом 90 і 91 років вразила всіх глибоко. Ніхто з провідників публичної опінії не кинув свого звичайного способу життя в Петербурзі і Москві і не пішов працювати над поправою загально-народньої біди. Не будемо дуже остро судити їх за се, але тим більше гідна подиву енергія славного письменника, що не зважаючи на своїх майже 60 років так основно опрокинув ширепі проти нього закиди, будіи то у него слово розходить ся з ділом. На ниві діяльної любови до страдаючого народа Толстой стрітив ся уперве з ліп-

*) Можна вказати приклади, як для реклами якої небудь книжки видавці цитують неприхильну критику «Нового Времену».

шою частиною молодіжи і се піднесло без сумніву сильно його репутацію як чоловіка. Далі він доказав також на полі філософської і суспільної думки, що роки його розвою ще не проминули. В свої, зразу крайні теорії, що мали сильну містичну закраску, він ввів по малу такі есенціональні поправки, що в значній мірі роблять неможливим підносити проти нього давні закиди. Між иньшим він залишив критику науки, як абстрактної системи і настоює далі лише на її мізерній соціальній ролі в сучаснім устрою життя. Він став взагалі толерантнішим для всіх систем переконань, аби вони були лише щирі і звернені на уліпшенє соціального устрою, ватримуючи зрештою індивідуалістичну основу свого світогляду, сплюю якого він числить лише на видосконалюванє „свобідної волі“ одиниці. Але індивідуалізм не довів його до анархії і не заставив поклонити ся самодержавній індивідуальности, як Ніцше. Коли роздивити ся в його неясних і часто суперечних поглядах, то побачимо, що він горячій прихильник „громадського договору“, себ-то звісної форми держави. Так він з великим ентузіазмом прийняв звісну теорію націоналізації земської власности Генрі Джорджа (се видно і в його „Воскресені“), а той процес домагає ся рішучо якоїсь організації власти. Загалом довело ся залишити гостру критику позитивних ідей Толстого задля їх неясности і хиткої звязи між собою. Всі мабуть упевнили ся, що поступове значіне мають не ті ідеї, а його незвичайна сила критичної аналізи. При помочі свого великого таланту артистичної інтуїції він дає в кождім навіть публіцистичнім творі такі яркі своєю силою і влучністю негативні картини цануючих форм життя, які не тратять своєї вартости від ніяких дальших софізмів автора. При сім „отъ финскихъ хладныхъ скалъ до пламенной Колхиды“ Толстой одинокий письменник, що має відвагу називати річи по імени і не вживати мови Езопа, коли що Neubудь не подобаєть ся йому. Досить згадати його статі про тілесну кару селян, про відбиранє дітей у сектантів, його „Письмо къ либераламъ“. Нарешті може не менше право на вічне признанє суспільности здобув собі Толстой своєю безупинною, не зважаючи на ніякі теорії, артистичною продуктивністю. Він не пише по одній повісти що року, як звичайні доставники белетристичного товару, але бере за перо лише тоді, коли „стає скучно“, як він виражаєть ся своєю простою мовою, — письменник більше склонний до гарних фраз назвав би ту скуку „хвилиною вітхненя“, але ми назвемо її непоборимою потребою

прибрати в форму вигріті в душі картини, потребою, яку колись так артистично змалював Гете :

Ihr naht euch wieder, schwankende Gestalten,
Die früh sich einst dem trüben Blick gezeigt.
Versuch ich wohl euch diesmal festzuhalten?
Fühl ich mein Herz noch jenem Wahn geneigt?
Ihr drängt euch zu! nun gut, so mögt ihr walten...

Толстой іще більше схильний уважати ці картини пустою грою уяви (Wahn), але вони знаходять на нього і хоча-нехоча треба піддати ся їм. Таким чином у тім часі, коли говорили стільки про те, що Толстой закинув свій талант і пише лише про шкідливість тютюну та шие чоботи, повстали такі твори, як „Смерть Івана Ільича“, „Власть тьми“, „Плоды просвѣщенія“, „Крейцерово соната“, „Хозяинъ и работникъ“ і вкінці „Воскресеніє“. На погляд читача сього може замало, але Тургенев міг би уважати здійсненням свій передсмертний заповіт „великому письменникови російської землі“.

„Воскресеніє“ написано властиво більш пяти років у заді люди, що стояли в близьких зносинах із автором, могли познайомити ся з сею повістю в рукописі. З огляду на деякі сторінки, нестравні для російської цензури, сьому творови усміхало ся довго не побачити друкарні, аж тут трафіло ся як-раз перевозити з Кавказа в Америку духоборів, що вкінці не видержали батьківської дбайливости начальства про спасенє їх душ, і Толстой рішив ся продати на сю ціль свій роман „Нивѣ“ (звісно, що він давно не бере гонорара за свої твори) не вагаючи ся навіть позоволити собі його покалічити цензурними обкромованями*). За яких сто років ціла ся подія увійде без сумніву в учебники російської історії: вона характеризує ліпше культуру Росії, ніж російський відділ на паризькій виставі.

Харківський професор Овсянко - Куликовський, автор одної з ліпших, по нашій думці, критичних розвідок про артистичну діяльність Толстого**), ділить змалювані ним картини на дві су-

*) Редактор „Нивы“ д. Сементковський мав на стільки смілости заперечувати вістям про цензурні скорочуваня в романі Толстого; він запевняв, що в рукописі пороблено лише деякі незначні зміни то самим автором із чисто естетичних зглядів. Безсоромну сю брехню зможе оцінити кожний, хто мав у руках текст „Нивы“ і льондонське виданє „Воскресенія“.

**) Л. Н. Толстой какъ художникъ. Вып. I. С.-Петербургъ. 1899.

цільні групи: до першої належать типи вишого світа, себ-то ті, що були плодом обсервації автора над сферою найблизшою йому, артистичним відбитєм родинних споминів і власного психічного досвіду. Сюди належить ціла галерія найудатніших типів із усіх його давніших творів. До сеї групи належить той постійно повторюваний тип, автобіографічний у тіснішій значію того слова, що після молодих літ, проведених в повній гармонії зі своєю природною сферою, починає нарешті почувати обмерзінє до пустоти і убійчої брехні тої сфери, бажає вложити в своє жите позитивний зміст і віддати ся діяльній любові. Уважаючи зопсуге висших верстов суспільности впливом цивілізації, представник того типа, — він називає ся раз Оленія у Казакахъ, то знов князь Нехлюдов в Утрѣ помѣщика, Пер Безухов у „Войнѣ и мирѣ“, Левін в „Аннѣ Каренинѣ“ — шукає нового житєвого прінципа в чужій для него сфері, близькій до природи і незіпсованій убійчим впливом міського житя. Типи з тої другої сфери складають другу групу. Ті народні, чи радше сказати мужицькі характери являють ся з разу авторови і його улюбленому героєви чимсь незрозумілим, загадочним і припадним. Він придивляеть ся їм, познайомлюеть ся з тим „великим незнайомцем“ і часто лишаєть ся при своїм нерозумію (напр. в Утрѣ помѣщика і Казакахъ). Лише пізнійше в періоді Войны и мира автор разом з Пером Безуховим доходить до відкритя, як каже проф. Овсянко-Куликовський, основних рисів народнього характеру. Се звісний Каратаєв у Войнѣ и мирѣ і той мужик, що живе по божому в Аннѣ Карениной. І справді сї дві категорії типів, се головний зміст творчости Толстого. Особи, що належать до иньших клас суспільности, трапляють ся у нього лише епізодично, як ось Карло Іванович у Дѣтствѣ, „неблагонадьожний“ брат Левіна, музика в Крейцаровой сонатѣ. Вони немов припадково попали в рамки картини, і самі собою анї раз не цікавлять автора (певно крім Карла Івановича). Коли він виводить не чистокровних аристократів, але більше або меньше високих чиновників, як напр. Каренина, Івана Іліча, Позднишева і т. и., то прикладає до них усе таки знайомі йому панські риси, з додатком лише бюрократизму. Як спосіб житя золотої молодіжи і взагалі гулящої юрби людей, що побирають грубу ренту, являеть ся йому „цивілізацією“, так і вся людскість з виїмкою робучої маси видаєть ся йому панами, з котрих він вибирає лише найбільше типових і знайомих. Зрештою в дидактич-

них і покайних письмах Толстого проявляє ся се доволі ясно. Він раз-у-раз говорить „ми, освічена суспільність“, „усі люде нашого гурта“, „міські мешканці“, протиставлячи ті понятя збірному понятю мужицтва і уважаючи їх синонімами отупія, егоїзму і експлюатації. Побутові-ж риси, якими він характеризує людей „низь общества“, можуть відносити ся в дійсности лише до тих, кому від уродження дістаєть ся житє даром. Відси то походила очевидна односторонність його виводів. Виходило таке, що говорячи про освічену суспільність, він як раз дійсно освічених людей не брав під розвагу, або ставив їх в однім ряді з дармоїдами; говорячи про міських мешканців забував, або ігнорував ту масу інтелігентного, або півінтелігентного пролетаріяту, що жие також, як і мужицтво, виключно лише працею своїх рук і має таке саме право уважати себе жертвою експлюатації. Який небудь писар, що від раня до вечера бачить лише стільки сьвіта, що крізь запарошене вікно своєї канцелярії, журналіст, що пересиджує ночі над писанєм дешево оплачуваних стрічок, технік, що попадає в сухоти і сліпне над безконечними плямами і стільки, стільки пньших робітників мали право не приймати на свій адрес сатиричних стріл Толстого. Якість і ціль праці, що може видавати ся йому шкідливою або безглуздою, не значить тут нічого. Аджеж найбільша часть мужицької праці йде також на гармати і утриманє панів.

У Воскресеніи бачимо знов ті самі дві групи типів. Мужицтво, правда, відсунено троха на задній плян. Воно виступає майже як суцільна маса, коли Нехлюдов передавав свій маєток у аренду, потім появляєть ся лише мимоходом у виді де кількох арештантів і їх свояків. Але група репрезентантів висшого сьвіта знов яснїє всіми прикметами пензля Толстого. Так само, як у Плодахъ просвѣщенія ті постаті окрашені значною примішкою сатиричної жовчі. Але Толстой занадто великий мистець свого діла, аби позволив собі знизити ся до карикатури. А при тім чорне годі перечорнити. На що вже Салтиков з очевидною радістю добрав погані і дикі риси представителів „висшого петербурського сьвіта“, а й то дійсність ані раз не уступає найз'їдливішим його сатирам. Так само також і особи Толстого викликають спомини давно знайомих живих людей. Перед усім той віце-губернатор із гвардійських офіцерів, „батько арештантів“ що січе їх різками за „бунт“, — чи-ж не знані всім такі батьки? Далі генерал, що

завідує в'язнями в петербурзькій кріпости, що займає ся спиритизмом, що у нього розум і сумління замінені параграфами інструкцій, — чиж се не тип? „Повірте мені, невинних нема між ними (в'язнями)“, — отсе його глибоке пересвідченє, тому, бо після звісного йому параграфу наказано засаджувати в тюрму винуватих, значить, якже-ж може невинний чоловік попасти ся в тюрму? Так само живий той достойник, від якого залежить доля сектантів*). Се вже не тупий виконавець параграфів, але творець їх, що дуже добре розуміє, скільки лиха містить ся в його понятю „добра держави“. Величя облуда, набута довгою карієрою повзання, надає йому ту строгу внішню чесноту, що в звісній казці Салтикова змальована як найгірший зо всіх злочинів (Добродїтели и Пороки). Його смирна фізіономія сьвятоші, се тільки маска безмежного честолюб'я, для якого всі жертви видають ся рівними. На силу треба поборювати себе, аби не класти властиве імя під сею постатю, але се не значить іще, що її індивідуальність не дає їй бути типом, як типічним був Робеспєр для часу революції або граф Альба для часів Пилипа II. іспанського. Нарешті до сеї категорії висшої бюрократії належить кн. Корчагін, „з очима налитими кровю, без видимих повік“, той що „Бог зна' пощо, бо сам був багатий і знатний і не потребував вислугувати ся, сїк і навіть вішав людей, коли був начальником краю“.

З меньшим обуренєм, але з такою самою бистрою обсервацією змальовані жінки висших клас. Кождий рис сьвідчить про те, що Толстой знає тих людей наскрізь і з кожного руху вмє добачити, що дієть ся в їх голові, як повинен уміти всякий артист. Толстой не підхоплює внішних признак, не описує найновїшого фасову капелюхів, не повторяє модних французьких і англійських слівець, як се робить напр. П. Боборикін, що доходить сими способами до схожости моментальних фотографій. У Толстого, як у великих портретистів, у Рембранта або у Велєскеца, кождий рис лица, се вираз звісного стану душі. З сего погляду його штука не хибляє ніколи і лишаєть ся інтересною, хоч і які би були відносини читача до намірів автора. Вкажемо лише на „расову“ княжну Корчагіну, що „у всім від одїжи до манєри говорить, ходять, сьмієть ся, виріжняючи ся від простих (себ-то від усіх иньших) людей“ і при сїм така типова для свого кружка.

*) У виданю „Нивы“ той достойник і справа сектантів цілком пропущені.

В таких самих роді, але знов таки цілком індивідуальна — Mariette Червянська. Обі вони не дурні і висше стоять від иньших із своєї сфери, але всі умовини їх життя від самого уродження виробили в них лиш егоїзм. Аби запанувати над Нехлюдовим, одна в ролі мужа, друга в ролі поклонника, вони готові навіть виявити добрі почуття, а ніколи зробити добре діло, але все те у них не більше як нова прикраса для їх гарненьких фігурок. Особливо живою вийшла тітка Катерина Івановна, в ґрунті річи добра душа, що сьвідомо не робить нікому лиха, але повна всіх пересудів свого товариства. Вона дуже „свободолюбна“ в осуді поодиноких осіб, і високе становище не підкуплює її, але в сфері суспільних ідей вона не допускає ніяких єресей. Її сердить те, що в сенаті переважають тепер якісь там незнані „Іванови, Семенови, Нікитини, або Іваненко, Симоненко, Нікитенко *roug varier*“; вона не гадає цілком „іти на річку прати шмате і їсти лише бараболю“, чого по її гадці домагають ся демократичні погляди її свояка, і не може стерпіти „нігілістів і головно стрижених нігілісток“.

Як у давнійших творах Толстого, так і тут герой належить своїм походженням, освітою і способом життя до висших верстов суспільности, але невтихомирений голос сумління виріжняє його від окруження і заставляє часто грати ролю чудака. В студентських часах він одушевляв ся Генрі Джорджем і „Социальною статикою“ Спенсера, хоча се не мало зрештою для нього ніяких немилых наслідків. Потім він кинув ся з штучним запалом до турецької війни „за свободу“, але швидко підпав під деморалізаційний вплив воєнної атмосфери. Пізнійше, коли сумління заговорило знов, він зробив „очищенє душі“, кинув службу і уявивши в собі хист до малярства, віддав ся штуці, але дуже швидко знов почув себе невдоволеним. Сї турботи сумління, сї пориви уладнати своє поступуванє згідно з його вимогами і постійні помилки в виборі дороги життя відомі нам також добре: все се той сам Нехлюдов із давнійших творів Толстого, той сам Оленія чи Левін, в яких автор старав ся вложити своє власне пошукуванє зміслу життя. Як усі автобіографічні типи, вони дуже скомпліковані, але при всім багатстві їх психологічного змісту їм нестает ще чогось, аби читач міг виробити собі ясний, конкретний їх образ. Ввести сінтезу своїх власних рисів багато труднійше, ніж зрозуміти і передати иньшим чужу психологію. Дятого Нехлюдов у „Воскресеніи“ лишаєть ся в значній мірі загадочним, як усякий живий чоловік. Ми

знаємо про нього дуже багато, та про те ми непевні, чи се „богато“ як раз найважніше, в кождім разі не можемо звести його особи до означеної характеристики і тому зовсім не можемо вгадати, як він поступив би в тій або иньшій новій комбінації. Коли ми лишаємо Нехлюдова на останнім листку на порозі нового життя, де він шукати-ме „царства Божого і його правди“, то лишаєть ся для нас відкритим питанє, в чім він побачить те нове житє, і що значить для нього неозначене слово „царство Боже“. За роз'ясненєм сього питання треба би звернути ся конче до попередніх етичних творів Толстого, однак і то не знати, чи наміром автора було зіл'яти себе так цілковито зі своїм героєм? Коли-ж ні, то ми не маємо навіть запоруки, чи душа Нехлюдова не „засьмітить ся“ знов, бо його минуше не дозволяє думати, щоб він зміг підтримувати в собі ціле житє той запал абнеґації, що опанував його наслідком особливо вшмкових обставин. Позитивної програми у Нехлюдова нема, він далеко ще не познайомив ся зі всіми сторонами життя, і йому може прийдесть ся зробити ще не мало подібних „відкрить“, як те, до якого довела його знайомість із політичними в'язнями. Се відкрите характерне для Нехлюдова на стільки, на скільки й для самого Толстого і на ньому треба спинити ся.

Ми, розумієть ся, далекі від того, щоб підсувати Толстому співчутє до революції. Його відносини до Новодворова, одинокого представителя революційної теорії, (всі иньші — революціонери чутєм), ясно доказують противне. Але незвичайне і нове те, що між аристократами і народом Толстой добачив нарешті якихсь незаних йому людей, до яких він придивляєть ся як колись до мужицтва, але яких іще не вияснив собі докладно. Певно ніхто не скаже, що змальовані ним постаті революціонерів „із різночинців“ неподібні до живих людей. Навпаки, майже всі вони удали ся йому прекрасно. Вже хоч би сама Богодуховська як змальована! Вона цілком щиро віддана своїм переконанням, але при тїм така обмежена, що її займає лише формальна сторона, „секції і підсекції, групи і підгрупи“, як канцелярнийного реґістратора займає лише „війшло і вийшло“. Крім того вона так ізломана, так терпить від своєї злиденности, що не може вдержати ся від деякого позованя: велике діло, в яким вона бере участь, по її думці надає їй самій той інтерес і те значінє, яких вона не може здобути собі иньшим способом у очах людей. Але се не комічна постать, як у Тургєнєва Кушкіна в Батьках і Дітях, або Сухац-

чикова в Димі. Її неприродність і екзальтація будять у Толстого не глуз, а глибокий жаль, навіть коли вона говорить про своє „олімпійське самопочутє“. Інші особи не менше вірно підхоплені. Нещасна Шустова, що ні відси ні відти попала в тюрму і ще глибоко терпить від того, що недосвідчена видала когось там; її тітка Ранцева, що посивіла в „нелегальности“ і привикла вже до того як до звичайного стану, котра попала в революційний рух лише в слід за чоловіком, цілком пересвідчена, „що все те, що думає чоловік, — чиста правда“, і нарешті любимець автора, чиста і самопожертвована Марія Павловна — всі вони глибоко реальні.

Із мушун автору ближший усіх мужик Набатов, що при всіх умовах життя захоче бадьорість, здоровий розум і здібність до роботи. „На його погляд не треба було змінити основних форм життя народа — в тім він не годився із Новодворовим..., не треба було бурити цілого будинка, лиш інакше порозділювати внутрішні кімнати тої прекрасної, старої, величньої будівлі, яку він любив так горячо“. Видно, що та „прекрасна будівля“ імпує й авторови. З таким самим теплим чутєм дивить ся Толстой і на сухотника Крильцова, ідеаліста найчистішої формації. Тут як і в симпатії до Марії Павловни проявила ся знов спеціальна психологія автора: та донька генерала, сей син багатого поміщика. Душевні рухи таких людей зрозумілі для Толстого, навіть коли вони йдуть у революцію. Але ось уже цілком не велико-світова постать, син малого інтендантського чиновника Володимир Сімонсон, „чорний, косматий чоловік із понурим лицем“: до нього пришло також серце автора і він старається уявити собі новий для нього душевний склад, але нам здається, що він не опанував іще свого набутка. Толстого притягає до Сімонсона не революційна діяльність останнього, не боротьба його за обнову політичного устрою. Політичні ідеї по давньому чужі автору і він не задає собі праці троха ближше познайомити ся з ними. Особливо противні йому люди, що мають ліберальні погляди лише для інтимних розмов з приятелями, а в життю спокійно підтримують той порядок, у який вони не вірять. Так Толстой змальовує з однакою погордою молодого прокурора „консерватиста“, що для кар'єри добиває ся того, аби обжалуваних усе засуджувано, і молодого „ліберального“ секретаря суду, якого лібералізм лежить у тім, що він підчас судової розправи читає під столом заборонену брошуру і ненавидить прокурора. Але не менше противний авто-

рови й Новодворов зі своїми занадто абстрактними ідеями, хоч він і поносить для них важкі жертви. При тім, правду сказавши, Толстой дуже баламутно розуміє теорії своїх нових знайомих. Він не бачить анахронізму в рівночаснім змальованю утопійного соціалізму і ходження в народ кінця 70-их і з початку 80-років і теорій Новодворова, що по троха, хоч зрештою досить здалека подібні до теперішнього марксизму. Але Толстому цілком байдуже до тих теорій, що не впливають безпосередно на особисте удосконалене своїх прихильників і на відносини їх до інших людей. Для того Новодворов, що відділює свою особисту мораль від своєї громадської діяльності, являється Толстому таким же шкідливим членом суспільности, як і всякі прокурори і віце-губернатори. Тому то Сімонсон, що може й поділяє погляди Новодворова на громадську діяльність, дорогий Толстому тим, що піддає всі свої поступки під свій ідеал справедливого життя. Толстой раз якось сказав до одного маляря, що коли-б він став членом товариства тверезости, то се було би цінніше, ніж усі картини, які він змалював у своїм житю. Так і в повісті авторова байдуже до напряду діяльності Сімонсона, але він дуже хвалить у нього те, що сей консеквентний вегетеріянець, так що не носить ні шуби ні чобіт, але ходить у тутаперковій куртці і в гумових кадьошах, звязаних шнурками поверх прядивних панчіх. Сей, дрібний на наш погляд рис, ледви чи вірний історично, та се в дійсности не важно. Цікаве те, які риси можуть звернути на себе увагу Толстого. Доси він думав, що лише мужик може жити „по Божому“, себ-то без компромісу зі своїм сумлінням. Тепер він немов би то відчув, що ані міське життя, ані широка освіта не вбивають чесного шукання зміслу життя, і навіть навпаки, дають незвичайну силу і консеквенцію переконанням. Найяскравішою проявою консеквенції є постановка йти на каторгу або навіть на смерть за свої погляди, і тому то зрозуміле, що Нехлюдов задумався перед усім над тою формою чесности. Пізнавши ближше політичних в'язнів, він „упевнив ся, що се були такі самі люди, як усі, лише з тою різницею, що піднесли ся понад середній рівень, стояли далеко висше ніж він“. А що йому очевидно прийдесть ся вернути ся до більше нормальних умовин життя, то він може й поза тюрмою найде таких самих чесних і разом з тим інтелігентних людей, — адже-ж щирість поглядів не мірить ся мірою звязаного з ними ризика. Може він він відкриє напр., що той домашній учитель в домі його сестри,

котрого назви він не міг ніколи затавити і котрого в думці називав „протопопенком“, при всіх своїх простацьких манерах, не вважаючи на свою більше ніж скромну суспільну функцію, стоїть також далеко вище ніж він, Нехлюдов. Так само й що до самого Толстого нам здається, що його зацікавленість великими характеристиками серед революціонерів, це лише перший крок до знайомості з цілою класою людей, якої вони творять частину. Ця класа, інтелігентний пролетаріат, в укладі економічних відносин сучасного життя знаходить ся в положенні не більше упривілейованим, ніж усякий иньший пролетаріат; перед нею лежать у будущині ті самі задачі, але при тім наслідком того, що вона отсе вже ціле століття двигала духове життя народа, у неї виробила ся виїмкова вразливість на ідейні впливи і тому вона з якого хочете погляду має право домагатися собі уваги з боку соціолога і мораліста такого як Толстой. Його артистичне чуття ручить нам за се, що він не спиває ся на тих по троха зверхніх рисах, які він зумів підглянути доси в новій для нього породі людей, але зуміє сотворити на тім тлі такі самі вічні типи, які сотворив у сфері панської психології.

Ми не беремо на себе задачі дати всесторонній огляд замітного твору великого Письменника. Доторкнувши ся лише одного питання про класову свідомість автора, ми тільки мимоходом торкали ся артистичних прикмет повісти, хоча вони могли би дати привід для цілої розвідки. Коли менше значні артисти, напр. Золя, під старість ледви вміють прикривати вбогим лахмієм вищислу свої наївні тенденції, такий талант як Толстой не знає старости. Не вважаючи на отвертий намір філософувати і поучати читачів, його творча уява раз у раз перемагає розсудок і під пером сього сімдесятилітнього дідуса родять ся малюнки, яким рівних не міг би написати ні один із нині живучих письменників. Досить згадати історію першої знайомості Нехлюдова з Катюшею, що гідна стояти на рівні з найліпшими частками давніших романів Толстого і з найпоетичнішими повістями Тургенєва. При сім особливо цікаве те, що Толстой не любить ся ніколи своєю штукаю, не підчеркує виднійших епізодів, не кокетує артистичними штучками. Простота його манєри може найти паралелю лише в народній епічній поезії, що не терпить ніяких внїшніх ефектів і обмежує ся лише тим, що безпосередно потрібне для оповідання.

Ми лишили на боці і психологічну оцінку головного змісту романа — відносно Нехлюдова і Катюші по суді. Скомплікований душевний настрій обоїх представляє також широке поле для критичних роздумувань. У кожного читача мабуть піднімуться питання, на скільки каяття Нехлюдова може служити тривкою основою його привязаня? Чи Катюша заховала дійсно своє первісне чуте до Нехлюдова, чи може вона рада, що трапляється їй нагода увільнитися від його налазливих добродійств? Яка була б доля тої пари, коли-б вони дійсно злучилися тривким зв'язком? На ці питання по нашій думці повість дає лише такі самі здогадні відповіді, як само жите. В кождім разі автор очевидно не мав наміру піддавати читачеві якісь рішучі відповіді на ці психологічні загадки.

До повного розбору „Воскресенія“ повинна би була увійти і порівняна історично-літературна оцінка в тіснійшій значіню того слова. Дійсно насувається на гадку аналогія між сею повістю і *Вппою* і *карою* Достоевського. Що Толстой стоїть занадто високо, аби його підозрівати в заповиці, та ще й такій явній, про се, здається, не може бути двох гадок. Все-ж таки цікаво було би для характеристики обох письменників порівняти історію Нехлюдова і Катюші з історією Раскольнікова і Соні Мармеладової. В результаті показався-б імовірно ось який цікавий вивід: каяття Раскольнікова служить лише срьдством особистого спасеня, натомість переверот у душі Нехлюдова являється чинником альтруїстичної діяльності; у Достоевського рахунки з небесним судом, у Толстого виключно суспільна оцінка поступків і злочинів. Є ще й иньша поучаюча паралеля для повісти Толстого — се *Bez dogmati* Сєнкевича. Ми, розумієть ся, не думаємо порівнювати артистичну вартість тих творів, лише їх культурний зміст. Майже те саме, що Плошовский називає „браком догми“, Нехлюдов називає „засьміченєм душі“. У одного ніколи не прокидало ся, у другого часами затемнювало ся почуте моральних обовязків супроти людий. Під впливом виключно егоїстичних мотивів оба вийшли винуватими: один смерти Анельки, другий морального упадку Катюші і, пізнавши свою вину, оба хочуть спокутувати її. Для нас важне не те, що Плошовский бачить себе змушеним умерти в слід за Анелькою, — на се в ґрунті річи воля автора; цікаво, яку „догму“ протиставить він безпринципности Плошовского. Катюша у Толстого гине від того, що Нехлюдов піддався загально при-

нятій моралі. А Плошовський провинився тим, що задивлявся скептично на ті норми людських відносин, на яких побудована сучасна суспільність. Анелька трималася всім своїм єством елементарних заповідей церкви і оточуючої її міщанської сфери. Коли б Плошовський поступав так само, то не було б романа, але за те вони з Анелькою були б прикладними подругами і все було б добре. Він старався підірвати в душі Анельки її банальну релігію і з сего пішла трагедія. Толстой каже: Сучасне життя ґрунтується на брехні, треба жити інакше і боротися з тою брехнею. А Сенкевич каже: поза катехізмом усе хитке і ніхто не скаже нічого кращого, як ксьондз на проповіді. Ще низша концепція в звітній повісті Поля Бурже *Ученик*. Там також герой вважає себе вільним від усякої моралі, але на основі „наукового світогляду“. Наслідки так само трагічні, як у Сенкевича. Французський автор, що бере на себе роль судії, осуджує не свого мізерного героя, що обкидає болотом науку, маючи про неї зовсім хибне поняття, але саму науку, що по його думці не має права руйнувати віри в святі заповіді.

Ми зовсім не думаємо твердити, що Толстому удалося знайти вірну позитивну розв'язку піднятих ним питань; ми ледви чи згодні з Нехлюдовом щодо програми реформ сучасного суспільного ладу. Але годі відмовити глибокого поважання і признання письменникові, у котрого енергія в шуканню правди і в боротьбі за неї не ослабла з літами, як це часто трапляється, котрий з геніяльною проникливістю відкриває перед нами реальну картину сумної дійсності, прикриту в буденному житті різними фарисейськими декораціями. Його сила критичної аналізи, що виявила себе в таких повних життя образах, віддасть велику прислугу всім, що стараються ґрунтувати свій світогляд на точній обсервації оточення, до яких би вони не належали партій або ідейних напрямків. Такі твори, як „Воскресення“, не згинуть ураз із якою небуть літературною школою, — вони стоять поза школами. Десятки літературних революцій можуть змінити одна одну, але таких книжок ніхто не подумає міряти міркою самої форми, — кождий, хто бере їх у руки, мусить увійти в глибину їх змісту. Хто хоче зрозуміти життя середньовікової Італії, мусить іти за Дантом у його пекло і чистилище. Хто захоче в далекій будуччині пізнати, чим була Росія ХІХ віку, піде за Толстим по тюрмах і етапах, по петербурзьких канцеляріях і сальонах.

Евгеній Деген.